

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-073-5-1-38>

АРХЕТИП ДОРОГИ У ПРОЗІ ОЛЕКСИ СТОРОЖЕНКА

Пойда О. А.

*старший викладач кафедри української літератури
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
м. Вінниця, Україна*

Поняття «архетип» у сучасному культурному просторі досить широке. Кодування у мистецтві універсальних моделей несвідомої психічної активності, які мимоволі визначають людське мислення, а відтак і поведінку, останнім часом привертають увагу багатьох дослідників.

Ще Карл Густав Юнг у праці «Архетип і символ» зазначає, що «для первісного мислення міф не є казкою чи просто оповіддю. Це насамперед психічне явище, що виражає глибинну сутність душі. Архетипи виявляються в повсякденному житті індивідів» [7, с. 134]. А далі зауважує, що саме архетипи створюють міфи, релігії й філософії, а це, відповідно, має вплив на народи й історичні епохи [7, с. 134].

Проблему архетипів і їх проявів у літературі досліджували В. Агеева, С. Андрусів, Л. Дербеньова, О. Донченко, Н. Зборовська, В. Кметь, Н.Кобилко, В. Коркішко, С.Кримський, Н. Лисенко, С. Пригодій, І. Процик та ін.

Автор-укладач «Літературознавчої енциклопедії» Ю. Ковалів зазначає: «Архетипом називається модель, за якою формується певний твір, відображаючи універсальні сенси, спроектовані у символах, виражені у міфах. ...Архетип вважається символічною формулою, що функціонує, коли відсутнє або неможливе однозначне поняття; ніколи не руйнується, лише видозмінюється, набуваючи нового вигляду» [1, с. 96].

Кожна національна культура має свої архетипи, які базуються на світоглядних позиціях, що характеризує ментальність народу. Але є архетипи, які є спільними для багатьох культур, зокрема мова йде про архетип дороги.

Мета дослідження: простежити, зокрема, осмислення архетипного образу дороги у прозі О. Стороженка, оскільки аналізу архетипів у його творчості приділено лише фрагментарно увагу в працях С. Решетухи, О. Свириденко, Ж.Янковської тощо.

У добу романтизму, закорінившись у багатющі пласти національної культури, письменники підсвідомо акумулюють у власних творах все те глибинне, що формувалось віками у ментальності народу. Адже українські архетипи проявляють себе як символи у фольклорі, обрядах, традиціях, оскільки узагальнюють досвід наших предків.

Згідно твердження дослідника І. Процика «Архетип особливо продуктивний для українського літературознавства, адже виразними рисами української ментальності, рисами якої є самозаглиблення, філософічність, кордоцентризм, звернення до свого внутрішнього світу. архетипи більш виразно постають саме в інтровертному типі психіки, що характерно для української нації.». [3, с. 374].

Літературний доробок О. Стороженка став досить помітним явищем на тлі розвитку романтичної прози 50-60 років XIX ст. Професійна діяльність письменника була пов'язана із постійними відрядженнями, оскільки вісімнадцятирічним юнаком він вступив на військову службу 31 грудня 1824 року «вільновизначеним до Ніжинського кінно-єгерського полку унтерофіцером» 2, про що зроблено перший запис у його «Формулярному списку...».[6, с.64]. Географія його поїздок була досить широкою: у «Формулярному списку...» вказуються Вітебська, Воронежська, Нижегородська, Новгородська, Орловська, Рязанська, Саратовська, Таврійська, Тамбовська, Тверська, Чернігівська губернії та місто Москва Російської імперії. Перебував О. Стороженко також і в Австро-Угорщині під час походу в 1849 р. Пізніше, уже на цивільній службі, майор О. Стороженко служив чиновником для особливих доручень при київському генерал-губернаторові Г. Бібікові. Розслідуючи особливо заплутані кримінальні справи, побував на Київщині, Волині, Поділлі та Полтавщині.

Безперечно, такий спосіб життя відобразився на творчій манері письменника. Тому його оповідач часто перебуває у дорозі, зустрічається з різними персонажами, веде спостереження тощо. У химерному оповіданні "Закоханий чорт" автор вдається до архетипу дороги як пошуку власної долі: «Тільки бачив я рідний край, поки ріс, а там, як оддали у службу, так і пішов не по своїй волі блукати по світу, як те перекотиполе, що вітер носить по степах: котишся, котишся, поки не зупинить тебе доля або не притопче лихо» [5, с. 151].

Науковиця Ж. Янковська зауважує: «В авторській прозі 30–60-х років XIX століття найчастіше використовуються два, фактично протилежні значення дороги, які своєю семантикою закорінені у життєвому досвіді народу та фольклорному наративі: 1) життєва дорога, на якій треба

«набігти тропи», тобто зустріти долю, і 2) це «Божа дорога», тобто дорога на «той» світ, світ предків.» [8, с. 340].

Що ж стосується творчої спадщини Олекси Стороженка, то насамперед архетипний образ дороги автор використовує як композиційно об'єднуючий елемент між окремими творами задля збереження у часо-просторі наратора галереї генетичних носіїв культурної та історичної пам'яті українців. Образ дороги виступає символічно зв'язуючою ланкою між автором, оповідачем та героєм. Завдяки цьому зв'язку читач поринає в історичне минуле, досліджує фольклорні скарби чи етнографічні реалії. Так, скажімо, у оповіданні «Кіндрат Бубненко-Швидкий» оповідач, перебуваючи тимчасово у подільському містечку Тульчин, знайомиться із столітнім дідом, який є свідком ще гайдамаччини. А у нарисі «Споминки про Микиту Леонтійовича Коржа» образ дороги служить для поступового і ретельного дослідження території Запорозької Січі з історичними екскурсами та фольклорними записами. Таким чином, об'єднавши своїх персонажів в галерею незабутніх образів, письменник творить ментальний образ України.

Водночас дорога у О. Стороженка виконує й функцію «символічної парадигми долі однієї людини», [4, с. 152], пошуки нею щастя, до прикладу – в оповіданнях «Закоханий чорт» чи «Сужена».

Образ дороги також служить для розмежування на «своїх» (Україна) і «чужих» (Московщина) («Закоханий чорт»).

Подекуди архетипний образ дороги переходить в образ степу – сакралізоване та міфологізоване етнопросторове поняття, у якому концентровано і єднання з Богом, психоемоційний вияв підсвідомого, межа між людиною і соціумом («Кіндрат Бубненко-Швидкий»), і символіку волі, захисту (казка «Три сестри», оповідання «Прокіп Іванович», «Дорош», «Споминки про Микиту Леонтійовича Коржа» тощо).

Варто зазначити, що у творах О. Стороженка часто одні архетипні образи межують з іншими. Так, у оповіданні «Матусине благословення» архетип дороги органічно сплітається з символічним образом світового дерева, яким у творі виступає дуб, що став родинним оберегом. Все це є свідченням глибокого проникнення автора у художньо-естетичне мислення українців.

Окремо слід приділити увагу незавершеному готичному романі митця «Марко Проклятий», у якому важливою композиційною складовою є мандрівки та блукання головних персонажів, що трансформуються в архетип дороги. «У світовій культурі архетип дороги являє собою пошуки правди, краси, любові; символізує, з одного боку, духовну та соціальну свободу, а з іншого – стан занепокоєння, хвилювання, вічного

пошуку» [2, с. 408]. Варто підкреслити, що для готичного роману дорога є обов'язковою складовою. Адже саме через цей образ реалізуються мотиви пошуку та поневір'янь. Марко Проклятий змушений постійно перебувати в дорозі, блукаючи у пошуках порядку від прокляття вічного життя. Світовий архетип Вічного блукача, свідомо трансформований письменником відповідно до українського світобачення, набуває трагізму, що підсилюється сценою його вмирання і оживлення в степу на могилі. В перспективі його дорога спокути мала привести Марка до очищення.

Отже, архетип дороги у прозі Олекси Стороженка служить для розуміння ментальності українців, осмислення пошуків буття людини тощо.

У перспективі плануємо дослідити архетипи у творчій спадщині митця детально.

Література:

1. Ковалів Ю. І. Літературознавча енциклопедія. У 2 т. Т. 1. Київ : Видавничий центр «Академія», 2007, 607с.
2. Коркішко В. О. Архетип дороги в житті і творчості М. В. Гоголя (на матеріалі епістолярію письменника) *Актуальні проблеми іноземної філології : міжвуз. зб. наук. Ст.* Відп. ред. В. А. Зарва. Донецьк : Юго-Восток, 2009. Вип. III : Лінгвістика і літературознавство. С. 408–415.
3. Процик І.В. Архетип і символ: проблеми визначення та взаємодії. *Актуальні проблеми слов'янської філології.* Київ, 2011. Випуск XXIV. Частина 2. С. 368–377.
4. Семенюк Г. Ф. Літературна майстерність письменника : підручник для студ. вищих навч. закладів. Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2012. 367с.
5. Стороженко О Твори в 4-х т. І-т Т.Шевченка. – Київ : Держвидав України, 1928-1929. Т. 1. 394 с.
6. Формулярний список о службе Брестского уездного предводителя дворянства действительного статского советника Алексея Петровича Стороженка на 1869 год. Стороженки. Семейный архив. Том 4. Киев, 1910. С. 63–68.
7. Юнг К. Г. Архетипы и символы. – Москва : Ренессанс, 1991. 292 с.
8. Янковська Ж. Фольклоризм української літературної прози доби романтизму. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук. Львів, 2017. 466с.